

ALIANȚE FAMILIALE REPREZENTATIVE LA NIVELUL ELITELOR: MATILDA CUGLER ȘI PETRU PONI

dr. Monica NĂNESCU*

Key words: Petru Poni, Matilda Cugler-Poni, testimonies, documentary fond.

Strada Mihail Kogălniceanu este, în general, o pagină deschisă spre trecut. În afara istoricului care i-a împrumutat numele său, pe această stradă au locuit un număr apreciabil de intelectuali, pe care timpul i-a consacrat drept personalități marcante ale istoriei noastre literare și științifice, precum: Titu Maiorescu (fiul său e înmormântat în grădina Bisericii „Buna Vestire”), Calistrat Hogaș, Alexandru Phillipide, George Topârceanu (înainte de a se muta în strada Ralet), Ionel Teodoreanu, Mihail Kogălniceanu și Petru Poni.

Casa cu numărul 7B, în care a locuit, din 1880 până în 1925, chimistul Petru Poni și familia sa, a fost construită în 1839 de către mitropolitul Veniamin Costachi. Istoria venerabilei clădiri consemnează o serie de proprietari cu stare materială bună și cu înclinație spre spiritualitate și educație. Astfel, în anul 1859, clădirea se afla în grija sărdarului Nicolae Goncescu, apoi a mitropolitului Calinic Miclescu, iar mai târziu a avocatului Dimitrie Telemaque, cel care, în 1874, o vinde profesorului Petru Poni. Astfel că, din 1880, imobilul, construit parcă în întâmpinarea desfătărilor intelectuale, se transformă deplin în domeniul urban al familiei Poni.

Alături de Constantin Istrati, Petru Poni face parte din tumultoasa pleiadă care a pus bazele școlii superioare de chimie de la noi din țară, înființând prima Catedră de Chimie minerală la Universitatea din Iași (1897), în același timp fiind și un deschizător de drum într-o ramură științifică de însemnătate națională. Întemeierea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a Universităților de la Iași (1860) și București (1864) nu a însemnat neapărat și asigurarea pârgurilor elevate și eficiente de formare a elitelor intelectuale românești.

Repererele cronologice evidențiază faptul că o parte din tinerii aristocrați români adoptaseră îmbrăcămintea europeană în jurul anului 1830, în vremea tratatului de la Adrianopol și a Regulamentului Organic. Iconografia timpului a imortalizat imagini din saloanele epocii, cu bărbați trecuți de prima tinerețe, consecvenți modei orientale, alături de tineri și de femei înveșmântați și înveșmântate în *straie* occidentale¹. Așadar moda și scrierea, prin legiferarea alfabetului latin (1860), s-au înscris ca simptome ale unui proces ce a cuprins pe rând toate compartimentele societății românești.

Un rol principal în formarea elitei intelectuale autohtone din a doua jumătate a secolului XIX și primele două decenii ale veacului nostru l-au avut Franța, Germania și Austria. „Se poate estima, fără exagerare, că în intervalul 1860-1918, aproape toți miniștrii, membrii cabinetelor

* Muzeograf, Muzeul Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu”, Iași.

¹ Boia Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 2010, p. 71

ministeriale și alți înalți funcționari au urmat filiera studiilor în străinătate”².

În dorința aproape disperată de a înlocui vechile configurații culturale, care asiguraseră prea puțin progresul națiunii, și de a recupera în forță decalajul temporal ce o separa de civilizația apuseană, tinerii cu aspirații elevate și-au îndreptat mereu privirile spre modelele sociale și intelectuale central și vest europene. Chiar statul, prin factorii săi diriguitori, a pus în practică un eficient și costisitor sistem de formare în „afară” a elitei intelectuale autohtone, care, odată revenită, avea să promoveze aici standardele educaționale și științifice occidentale.

Timp de mai bine de un secol, procesul de occidentalizare, afirmat inițial în sânul unei elite, a progresat și a încetinit din cauza unor inerții materiale și mentale. Obținerea unei diplome de licență sau de doctorat în străinătate, ca instrument al carierei, a devenit astfel obiectivul esențial al tinerilor cu aspirații elevate, atestatul indiscutabil al competențelor intelectuale și garantul reușitei sociale. În acest context, „oricine avea un titlu universitar, mai ales luat în străinătate – spunea în *Mărturisirile* sale filosoful C. Rădulescu-Motru, referindu-se la anii 1890-1900 –, găsea înaintea sa cariera deschisă gata”. În consecință, „continuarea studiilor universitare în străinătate era pentru toată generația mea un lucru așa de natural, încât ea nu cerea aranjamente prealabile [...]. Plecau, fiindcă așa făcea toată lumea”³

Luând ca reper anul 1860, pentru a ne limita doar la perioada imediat anterioară fondării celor două universități în sens modern, au fost trimiși la studii în străinătate (Paris, Berlin, Bonn, Torino și München) 32 de bursieri din Moldova, dintre aceștia, la reîntoarcere, nouă devenind profesori universitari. Mai mult chiar, domnitorul Alexandru Ion Cuza avea intenția de a întemeia la Paris un colegiu român, proiect ce nu se va împlini decât mult mai târziu, în perioada interbelică, prin fondarea Școlilor române de la Roma și din capitala Franței.⁴

Cu un an înainte, în 1859, după absolvirea școlii secundare de la Academia din Iași, Petru Poni a obținut o bursă de studii la Facultatea de Științe Sorbona din Paris. A plecat spre Paris, împreună cu Alexandru Otescu și Gheorghe Cernătescu (din Iași) și cu alți trei bursieri din București (printre ei, Alexandru Odobescu) cu trăsura până la Giurgiu, apoi cu vaporul spre Viena și în continuare cu trenul spre Paris⁵. Tinerii au fost luați sub protecție de publicistul Boyer Collard, tutorele lor pe timpul studiilor. Petru Poni a locuit într-o cămăruță din Cartierul Latin, pe malul Stâng al Senei. La Facultatea de Științe de la Sorbona i-a avut ca profesori pe Marcelin Berthelot (1827-1907), fondatorul termochimiei și a sintezei organice, precum și pe Saint-Claire Deville (1818-1881), un promotor al chimiei fizice. Poni era atras și de cursurile lui Charles Adolphe Würtz (1817-1884), care preda la Facultatea de Medicină. Spre deosebire de Dumas, Berthelot și Saint-Claire Deville care apărau teoria echivalentului, Würtz promova noua teorie atomistă, foarte în vogă în acea perioadă. Întors de la Paris în 1866, Petru Poni a fost numit

² Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală românească* (1866-1900), București, Editura All, 1998.

³ C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Editura Minerva, 1990, p. 69.

⁴ D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 până la 1918*, în vol. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, I, București, 1960, p. 217.

⁵ Alexandru, D., *Petru Poni* (monografie), București, 1958, p. 17.

profesor de fizică și de chimie la Liceul Național, urmându-i lui Ștefan Micle care fusese pensionat pentru limită de vârstă.

Între timp, când Poni era bursier la Paris, fusese fondată la 26 octombrie 1860 Universitatea din Iași, cu sediul în Palatul Moruzzi (Medicina de azi). Fosta Academie Mihaileană a funcționat în vechiul sediu, sub numele de Gimnaziul Central, care, în 1864, devenise Liceul Național. La Liceul Național, reorganizat de Titu Maiorescu, Poni publică în anul 1869, primul manual de chimie, pe care-l intitulează *Cursu de chimie elementară*, iar cinci ani mai târziu, în 1874, apare manualul de fizică *Noțiuni de fizică*. Bazându-se pe o bogată documentație, aceste manuale au contribuit la dezvoltarea învățământului românesc, valoarea lor fiind probată și de faptul că nu au necesitat îmbunătățiri majore vreme de 50 de ani⁶. În 1885 va publica *Cursul de Chimie elementară bazată pe teoria atomică* (ediția a II-a, în 1886), unde la bibliografie sunt menționate cărțile foștilor săi profesori de la Paris (Troost L., *Traité élémentaire de chimie*, Paris, 1877, și Würtz A., *Introduction à l'étude de la chimie*, Paris, 1880). Publicarea acestor manuale a oferit posibilitatea introducerii terminologiei specifice fizicii și chimiei în limba română.

Petru Poni a fost un important reformator al învățământului românesc care și-a asumat responsabilități în sfera științifică, dar și în sensibila zonă a interesului național în materie de educație. A îndeplinit funcția de ministru al Instrucțiunii Publice în anul 1891, respectiv în perioada 1895-1896, prilej cu care a elaborat o serie de acte legislative și hotărâri de importanță deosebită pentru școala românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Ca senator al Partidului Liberal, a argumentat ideile referitoare la o nouă reformă a învățământului românesc, toate aceste responsabilități, pe care și le-a asumat cu profesionalism, l-au recomandat, încă de atunci drept un membru important al elitei noastre politice. A contribuit la dezvoltarea învățământului românesc, mai ales în calitate de profesor la renumitele școli ieșene care au funcționat în epocă: Liceul Național, Institutele Unite și Școala Militară (instituție înființată de un grup de profesori care-l includea și pe profesorul Petru Poni).

A înființat prima Catedră de Chimie minerală la Universitatea din Iași (1897), în același timp fiind și un deschizător de drum într-o ramură științifică de însemnată națională. Creația sa științifică a fost îndreptată asupra valorificării bogățiilor naturale ale țării, fiind considerat creatorul chimiei minerale românești. A descoperit o serie de minereuri noi, cum ar fi broștenita (pusă în evidență în șisturile de la Broșteni) și badenita (descoperită la Bădeni-Ungureni) și a studiat un număr important de minerale, printre acestea numărându-se: muntenita, rumanita, petricichita ș.a. A determinat compoziția chimică și caracteristicile petrolului românesc, utilizând o serie de aparate și metode de concepție proprii. A publicat, între anii 1900-1902, opera de mare erudiție *Cercetări asupra compozițiunii chimice a petrolurilor române* (2 vol.). Studiind apele minerale din Carpați a pus în evidență unele dintre proprietățile lor terapeutice.

În același timp, Petru Poni a avut o însemnată contribuție la dezvoltarea vieții științifice. A fost întemeietor și președinte al Societății de Științe din Iași (1900-1925), a participat la reorganizarea vechii Societăți de Medici și Naturaliști din Iași și a fondat prima revistă

⁶ Simionescu C., Petrovanu M., *Figuri de chimiști ieșeni*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1968, p. 34.

universitară ieșeană de circulație europeană, intitulată „Annalles Scientifiques de l'Université de Jassy”. Pentru meritele sale, Petru Poni a fost ales membru al Academiei Române și președinte al acestei instituții între anii 1891-1901 și în perioada 1916-1920. Din anul 1949, Institutul de Chimie Macromoleculară din Iași poartă numele prestigiosului om de știință.

În 1876 se căsătorește cu poeta Matilda Cugler (1851-1931) cu care a avut 6 copii, dintre care trei s-au stins foarte repede din viață: Ioan (1880–1881), Ecaterina (1882–1883), Viorica (1890–1903), iar ceilalți: Alexandru (1879-1935), Lucia (1878-1956) și Margareta Poni (1889-1973). Fiica lui Alexandru, Florica Mageru (1912-2002) a donat obiecte de valoare deosebită, cu care s-a deschis, în 1991, expoziția permanentă a Muzeului „Poni-Cernătescu”, amenajat în casa familiei Poni, situată pe strada Mihail Kogălniceanu nr 7B.

O analiză a alianțelor familiale la nivelul diferitelor paliere ale elitei, pe categorii socio-profesionale și climate culturale, poate constitui un reper pentru evaluarea prestigiului unui individ. De multe ori se apela la o alianță locală, cu o familie ce constituia un factor favorabil lărgirii legăturilor cu mediul intelectual și politic ieșean. Este cazul junimistului Titu Maiorescu care prin cea dintâi căsătorie cu Clara Kremnitz își asigurase de timpuriu o poziție socială recunoscută și acceptată (eficientă mai ales prin cumnatul său, medic al Regelui Carol I), iar prin al doilea mariaj cu Ana Rosetti își consolidase alianțele cu aristocrația locală, alături de multe alte atuuri puse în joc de-a lungul vremii⁷. În același context, amintesc pe Vasile Burlă, filologul cu care poeta Matilda Cugler făcuse o alianță matrimonială de scurtă durată în 1872, tocmai în ideea lărgirii legăturilor cu mediul intelectual și politic ieșean. Nu avem mărturii directe, dar informațiile pe care le deținem deja indică evident că Ion Slavici a fost mijlocitorul și susținătorul căsătoriei lui Petru Poni cu Matilda Cugler Poni.

Petru Poni a fost introdus în casa familiei Cugler de către un prieten al familiei și al lui Ion Slavici, care în 1874, când Eminescu fusese numit bibliotecar, îl vizitează la Iași și locuiesc împreună, fiind în cercul lui Miron Pompiliu, Ioniță Scipione Bădescu și Samson Bodnărescu⁸. Împreună vor participa la ședințele „Junimii” și la lecturile literare din casa Matildei Cugler-Poni. De altfel, la nunta poetei cu chimistul Petru Poni în 1876, au participat ca invitați Eminescu, Slavici și Samson Bodnărescu. La începutul căsătoriei, în 1877, familia Poni a locuit într-o casă pe strada Buna Vestire, închiriată de la Vasile Gheucă, Petru Poni cumpărând ulterior, în 1880, casa de pe strada Mihail Kogălniceanu.

Matilda Cugler-Poni, poeta „cu vocea catifelată, joasă și molcomă, de taină plăcută”⁹ era fiica lui Carol Cugler (arhitectul care a participat la realizarea planurilor de construcție a Garnizoanei din Iași, a Spitalului „Sfântul Spiridon”, precum și a casei lui Mihail Kogălniceanu ș.a.) și a Matildei Herfner. Familia Cugler, de origine austriacă, a fost înnobilită de împărăteasa Maria Tereza în anul 1744. Bunicul dinspre mamă, Iosif Herfner, de origine cehă, a fost considerat unul dintre întemeietorii Conservatorului din Iași.

⁷ Năstase L., *Intelectualii și promovarea socială*, Editura Neremia Napocae, Cluj-Napoca, 2003.

⁸ Pop, Z. N., Augustin, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, în „Ziarul Nostru”, V, nr. 9, 1931, p. 4.

⁹ Leon A., *Revista Cronica, În parcul copleșit de amintiri*, Iași, 1967.

A debutat la 16 ani în paginile revistei „Convorbiri literare”, iar în 1872 Titu Maiorescu, (mereu atent în selecția tinerilor, cărora le-a canalizat energiile spre direcția concepută de el, oferindu-le cu generozitate burse, posturi, șanse de afirmare etc.) o așează la loc de cinste în cadrul „Direcției noi”, poezia ei fiind remarcată „prin eleganța limbajului și sinceritatea simțirii”¹⁰. În 1874, Matilda Cugler-Poni publică la revista „Familia” a lui Iosif Vulcan și apoi la peste 35 de reviste românești și străine: „Albina”, „Curierul român”, „Literatorul” ș.a. . Din confesiunea poetei la revista craioveană „Ramuri” în anul 1921, aflăm: „Despre mine nu pot să vă spun nimic interesant. Sunt născută la Iași și-am început a scrie de foarte timpuriu. N-am fost niciodată la *Junimea* pentru că acolo nu intra niciodată elementul feminin”. În acest sens, după 1880 organizează chiar în casa de pe Strada M. Kogălniceanu vestitele saloane literare unde erau nelipsiți ca oaspeți Mihai Eminescu, Veronica Micle, Ion Creangă, A.D.Xenopol, Nicolae Iorga, Titu Maiorescu ș.a. Obișnuia să lucreze departe de zarva casei, retrăgându-se în „chioșcul poeziei”, loc vizitat destul de frecvent de Mihai Eminescu și Veronica Micle, a cărui denumire fusese dată de Poni spre a-l deosebi de „aleea academiei”, loc al pelerinajului intelectual unde renumitul chimist purta discuții cu agronomul Ion Ionescu de la Brad (vărul său), cu filologul I. Bianu, cu chimistul C.Istrate, cu istoricul A.D.Xenopol sau cu mineralogul V.Buțureanu.

La revista „Tribuna” condusă de Ion Slavici, care publica îndeosebi traduceri și povești, au apărut nuvela „Fata stolerului” și piesa de teatru „Un tutor” (o comedie ușoară cu un pronunțat caracter moralizator), ambele aparținând Matildei Cugler-Poni. Referitor la colaborarea poetei cu revista „Tribuna”, relevantă este scrisoarea din 1888 a lui Ion Slavici:

„Stimată Doamnă,

Mai ales pentru Matilda Cugler-Poni e loc întodeauna în coloanele Tribunei. Pentru niște oropsiți ca noi trebuie să se simtă fericiți dacă pe lângă coji uscate se mai adaugă din când în când și câte o fărmă de la mesele celor bogați”.

A purtat o bogată corespondență cu Iosif Vulcan și Ciprian Porumbescu, care a compus muzica pentru 10 poezii, iar la radio, Gheorghe Dima a pus pe note poezia „Floare-n câmp” (1967). Eminescu și Iorga, Xenopol și Creangă au urcat deseori scările acestei tihnite case. Unul dintre cei care au fost frecventat această casă, admirator deopotrivă al poetei și al savantului, a fost Nicolae Iorga.

La stingerea din viață a poetei Matilda Cugler-Poni (10 octombrie 1931) istoricul, care pe atunci îndeplinea funcția de prim-ministru, neputând lua parte la funeralii, a trimis o scrisoare deosebit de caldă din care putem cita:

„Venerabila doamnă, care la o așa de înaintată vârstă pleacă dintre noi a fost în viața ei împodobită cu atâtea daruri sufletești, un exemplu în toate privințele. Pe vremea când poezia era sinceritate, sentiment și simplitate, versurile Matildei Cugler-Poni au fost cetite și mai mult

¹⁰ Cugler-Poni, Matilda, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Ion Nută, Editura Junimea, Iași, 1971, p. 6.

cântate, de atâta lume care a găsit în armonia ușoară a silabelor ritmice, cu un parfum de sentimentalitate duioasă, mângâiere în multe suferinți și deziluzii. Soție a unui om eminent, în care era întrupată discreta înțelepciune a rasei lui moldovenești, doamna Poni a fost buna sfătuitoare în care se ascunde și sprijinul moral care e totdeauna la capătul îndoielilor și necazurilor pe care oricui și mai ales omului drept și bun, lumea le dă din belșug.”

Preocupările pentru literatură ale poetei au fost întregite de un partener sensibil care deși a excelat ca profesor într-un domeniu al științelor exacte, era o fire enciclopedică, cu preocupări pentru literatură, artă, muzică ș.a. O mărturie în acest sens reprezintă corespondența purtată de Petru Poni, între anii 1910-1911 și 1915, cu soția și fiica sa, Margareta Poni, aflată la Paris, unde era inițiată de sculptorul Landowski în tainele acestei nobile arte. Majoritatea scrisorilor au fost publicate de arhivista Rodica Anghel în Almanahul „Cronica”, Iași, 1987.

Scrisoare din 15 mai 1910:

„Din Luvru nu ai văzut mai nimica în fuga în care l-ai vizitat. Luați câte o sală, două pe zi. Veți vedea cum vă veți bucura de priveliștea acestor capodopere. Duceți-vă de asemenea la Luxembourg. Aveți acolo pictura și sculptura modernă. Să ai puțină să-ți procure toate aceste desfătări sufletești și să stai închis în odaia din pensiunea englezoică sau în alta...”

Scrisoare din 28 martie 1911:

„Acuma primăvara sunt foarte multe lucruri interesante de văzut la Paris. Așa, la epoca aceasta se face concursul pentru Prix de Rome, adresat pictorilor, sculptorilor, arhitecților și gravorilor. Concurenții închiși în loje, lucrează un subiect dat, iar lucrările lor sunt expuse la Școala de Belle Arte înainte de a fi judecate și clasate de juriul examinator. Dintre acești concurenți ies marii artiști care au făcut glorie Franței. Eu am întrebuințat în tinerețele mele multe cursuri ca să mă uit la aceste încercări și să caut să prezic hotărârile juriului.”

Scrisoare din 1915:

„Am fost aseară la Ateneu să văd expoziția de pictură a lui Băncilă...Băncilă ca pictor este tot ceea ce fusese acum douăzeci de ani când l-am întâlnit în străinătate: un pictor plin de talent însă cu deprinderi rele. Când lasă deoparte aceste deprinderi face opere întradevăr frumoase. Are spre exemplu o ȝigancă care și-a dat necazul să o picteze, iar nu numai să arunci culorile unele lângă altele. Nu-ți poți închipui ce expresie de pasiune a izbutit să dea ochilor ei. E un tablou care merită să steie alături de tablourile pictorilor mari și exemplele pot continua.”

Aș încheia tot cu o scrisoare semnată de Nicolae Iorga și publicată în „Oameni care au fost”, volumul 3, Fundația pentru Literatură și artă (1936, pag. 137), care reușește să realizeze poate cel mai complex portret al personalității savantului Petru Poni:

„În tumultoasa viață politică de azi se uită ușor și cei care, fără a fi bătrâni, nu se amestecă din dezgust, în triviala ciocnire a nesățioaselor patimi. Cu atât mai mult cei care, făcând parte din generațiile disparate, nu mai puteau da vieții de azi decât așa puțin lucru: un model de cinste, de rezervă, de modestie și de muncă.”

„Dar ce frumoasă înfățișare a omului din rândul celor care au întemeiat cultura acestei țări. Neclintit la datoria sa, neiertător numai față de sine, plin de bunătate față de neajunsurile și greșelile celorlalți, purtător în orice împrejurări al socotelii chibzuite și al vorbei de împăcare, astfel a fost Petru Poni. Că bătrânul senin care stătea în fața acestei lumi crispate era unul dintre marii chimiști ai țării, că el contribuise la organizarea învățământului ei, că fusese sfetnic al coroanei pe vremea când această demnitate impunea respect, cine ar fi crezut-o. Când se va scrie un Plutarh al nației sale, Petru Poni își va avea sigur locul în rândul cucernicilor înțelepți și al făcătorilor de pace.”

IMPORTANT FAMILY CONNECTIONS IN THE HIGHCLASS SOCIETY: MATILDA CUGLER AND PETRU PONI

The reasearch paper focus two personalities which brought a large contribution to development of the chemistry and romanian literature in our country: Petru Poni and his wife , the poetess Matilda Cugler Poni.

The paper highlight the aspects regarding life and activities of those two personalities with the main accent on the testimonies that there are in the documentary fond of the Poni- Cernătescu Museum, but also through publications refering at this aspects that have emerged throughout time.

